

ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ В УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ

О.В.Черасова

Україна, м. Запоріжжя, гімназія № 45

Світ стає дедалі складнішим, тож очевидно, що молодь, як ніколи, потребує вміння розв'язувати складні проблеми, самостійно знаходити правильні рішення. У наш час процес навчання – це не автоматичне відкладання програмного матеріалу в голову учня, а сприяння інтелектуальному вдосконаленню учнів, розвитку дослідницьких умінь і навичок шляхом експерименту, систематизації та конкретизації. Даний підхід забезпечує умови для розвитку творчої особистості дитини, допомога є учневі стати самодостатнім носієм мови, який не лише володіє сумою лінгвістичних знань чи відтворює мовленнєву діяльність, а й має практичні навички активної роботи зі словом.

На основі визначених напрямів (соціальні, мотиваційні та функціональні компетентності). Державний стандарт базової й повної загальної середньої освіти. Концепція профільного навчання в старшій школі. Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти передбачають орієнтацію навчання на ключові компетентності оволодіння якими дозволить учням вирішити проблеми в професійному соціальному житті.

У зв'язку з цим основне завдання учителів нашої гімназії – підготувати випускників до навчання у вищих навчальних закладах, ознайомити їх навичками і прийомами лінгвістичних досліджень, без яких немислимі ні подальший процес навчання, ні майбутня робота за фахом.

З елементами методики введення лінгвістичних досліджень учні знайомляться при підготовці передбачених програмою доповідей, рефератів з української мови на основі вивченої наукової чи науково – популярної літератури. І хоч такі доповіді пишуться за чужими матеріалами, при їх підготовці користуються методами наукового опрацювання літератури. Часто відомі теоретичні положення в таких роботах підкріплюються новими самостійно дібраними мовними фактами. Активізується пізнавальна діяльність учнів. Школярі знаходять і досліджують нову інформацію, співвідносять її з уже відомим і раніше засвоєним.

Ця діяльність передбачає наявність основних станів, характерних для дослідження в науковій сфері постановку проблеми, вивчення теорії, присвяченої цій

проблемі, підбір методик дослідження і практичне оволодіння ними, збір власного матеріалу, його аналіз та узагальнення, власні висновки. Такий ланцюжок є невід'ємною ознакою дослідницької діяльності.

В учнів 14-16 років добре розвинуте логічне мислення, вони спроможні здобувати не тільки опосередковані знання, а й безпосередні. Саме тут у пригоді стане навчальна ситуація, яка буде сприяти підвищенню зацікавленості в знаннях та спонукати до пошукової навчальної діяльності. Через навчальні ситуації формуються навчально – дослідницькі вміння учнів.

Також необхідною умовою для результативної науково – дослідницької діяльності є оволодіння учнями пізнавальними вміннями, а саме:

1) Організаційними (усвідомлення й визначення мети, формування питань до теми, вибір способів для розв'язування проблеми, контроль за відповідністю дій, співвідношення результату дій із оставленою метою);

2) Практичними (робота з бібліографічними джерелами, опрацювання графіків, таблиць, діаграм, карт);

3) Інтелектуальними (визначення об'єкта досліджень, формування проблеми, аналіз та систематизація фактів та розрізання ідей, висунування гіпотез);

4) Психолого – характерологічними (докладання вольових зусиль, самоаналіз, самоконтроль, самооцінка, самозвіт).

Значне місце в процесі науково – дослідницької діяльності посідає формування компетентностей в мовній та літературній сфері. Учні, які навчаються на філологічному профілі, мають можливість набути загальнокультурної літературної компетентності, ціннісно – світоглядної, читацької та мовленнєвої.

Методика проведення пошуково – дослідницької діяльності повинна поступово ускладнюватися. Це ускладнення досягається за рахунок застосування певних прийомів, зокрема: прийому тимчасових обмежень, що ґрунтується на врахуванні впливу часового чинника на розумову діяльність; прийому раптових заборон (заборона учням використовувати будь - яку довідкову літературу); прийому нових варіацій (вимога до учнів виконувати вправу по-іншому); прийом інформаційної недостатності (проблемне завдання подається з неповною кількістю даних, необхідних для виконання); прийому інформаційного перенасичення (включення в умову проблемного завдання зайвих відомостей).

У процесі дослідницької діяльності формуються дослідницькі вміння, які можна розглядати як більш високий, творчий рівень розвитку загальнонавчальних

умінь. Найважливішими дослідницькими вміннями треба визнати вміння бачити протиріччя, формулювати проблему, ставити мету и завдання дослідження, вибирати й використовувати методи дослідження, збирати й аналізувати інформацію, самостійно планувати діяльність за етапами, апробувати гіпотезу, обґрунтувати власну точку зору, оцінювати власну діяльність.

Робота з формування дослідницьких умінь умовно може бути розділена на чотири взаємопов'язаних напрями:

- ✓ Включення елементів дослідження в лекції під час вивчення нового матеріалу.
- ✓ Включення елементів дослідження під час виконання тренувальних вправ.
- ✓ Включення елементів дослідження під час виконання домашніх завдань.
- ✓ Включення елементів дослідження на позакласних заняттях (написання рефератів, проведення занять у наукових гуртах, виконання колективних наукових або творчих проєктів).

Формування дослідницьких умінь повинне мати комплексний характер, тобто пронизувати різні теми на різних етапах навчальної діяльності. У практику викладання необхідно впроваджувати систему граматичних вправ, що відповідає вимогам дослідницького навчання та сприяє формуванню дослідницьких умінь учнів у процесі вивчення української мови. Основними компонентами такої системи є:

1. Виконання завдань, які вирішують за допомогою методу спостереження та прийомів мисленнєвої діяльності (аналізу, синтезу, зіставлення, виділення головного, знаходження и пояснення причинно-наслідкових зв'язків, узагальнення та систематизація, класифікація).

2. Виконання завдань на застосування гіпотези (висунення та доведення або спростування гіпотези).

3. Виконання завдань на проведення лінгвістичного експерименту.

4. Виконання навчально-дослідницьких завдань та створення колективних дослідницьких проєктів.

Під час уроків намагаюся довести учням, що мова — найважливіший засіб спілкування, також дуже важливо, вивчаючи слово, пізнавати світ, розвивати особистість як найвищу цінність суспільства. О.Потебня сказав: "Знання відносно, тим часом як пошук істини нескінченний". Радість від шукання і пізнання істини називається інтелектуальним почуттям, яке необхідно плекати від самого дитинства. Тому і є для мене найважливішим - залучення учня до процесу пошуку, дослідження.

Реалізація елементів проблемно - пошукового навчання ефективна за умов:

- ✓ залучення учнів до самостійної практично - пошукової діяльності на різних етапах навчання, умілого керування процесом спостереження над матеріалом;
- ✓ послідовного виконання всіх або більшості етапів пошуку (учень має не лише відтворювати знання, а й здійснювати пошук, досліджувати проблему);
- ✓ стимулювання навчальне - дослідницької діяльності учнів. активізація їхнього мислення;
- ✓ заохочення школярів до активної мовленнєво- комунікативної діяльності, найвищий вияв якої - творчість;
- ✓ застосування засвоєних теоретичних знань у продуктивних видах мовленнєвої діяльності з урахуванням ситуації спілкування.

У процесі дослідницької діяльності перевагу надаю активним прийомам навчання, різноманітним завданням творчого й пошуково-дослідницького характеру, як-от: дослідження фрейм-проблеми, дослідження-спостереження з елементами обґрунтування чи зіставлення, дослідження-моделювання, дослідження-пошук, лінгвістичний експеримент, демонстраційний експеримент, навчальний диспут (чи дискусія), діалогічний проблемний виклад матеріалу, продуктивний діалог, ділова гра, евристична бесіда тощо. Використання цих прийомів доречно на різних етапах уроку (під час актуалізації опорних знань, сприймання теоретичного матеріалу, усвідомлення теоретичного матеріалу під час виконання практичної роботи, узагальнення й систематизація знань з теми).

Зверну увагу, що розвитку дослідницької діяльності учнів може сприяти звернення до таких видів робіт, як складання бібліографії до певної теми; самостійний пошук матеріалу до теми та його обробка; підготовка рефератів, доповідей та повідомлень проблемно-дискусійного, порівняльно-зіставного характеру; написання творчих робіт.

Серед різновидів шкільного дослідження можна відокремити: читацькі (читання літературних творів, накопичення спостережень над текстом, аналіз читацьких вражень інших учнів та власного сприйняття); бібліографічні (складання бібліографії з теми дослідження, анотацій до книг, підготовка картотеки); художні (виразне читання з чітко висловленим надзавданням (метою читання), інсценування твору, "режисерський" коментар до мізансцен за прочитаними творами, усне, графічне малювання на

літературні теми, розробка сценаріїв на основі літературного твору); біографічні (збирання та дослідження невідомих фактів із життя письменників, перекладачів); краєзнавчі (вивчення пам'ятних місць, матеріалів музеїв, пов'язаних із життям і творчістю письменників та перекладачів); історичні (аналіз історичних подій та їх відображення в літературному творі); мистецтвознавчі (аналіз творів образотворчого, музичного, театрального, кіно - та телемистецтва з творами літератури); перекладознавчі (зіставлення оригіналу твору з підрядником, з різними перекладами твору); літературознавчі (коментар та самостійний оригінальний аналіз художнього твору, дослідження з питань теорії літератури, аналіз наукових першоджерел, критичних матеріалів за темою дослідження). Доцільно наголосити учням, що їхні дослідження можуть бути підготовлені в різній формі. Серед основних форм досліджень школярів виділено: інформативно-репродуктивні (це різного роду перекази); інформативно-продуктивні (доповіді, повідомлення у вигляді "слово про письменника", "слово про героя", літературно-критичні виступи, доповіді узагальнювального характеру, доповіді дослідницького характеру); полемічні (доповіді та повідомлення проблемно-дискусійного характеру).

Так, у класі філологічного профілю можна запропонувати теми для дослідження корисні майбутнім учителям, наприклад; "Буквар южноруський" Тараса Шевченка у розвитку українського підручникотворення", "Дидактична проза Бориса Грінченка як відображення його педагогічних поглядів", "Завдання освіти в прозі Івана Франка", "Гуманістичний пафос прозових творів Володимира Винниченка для дітей". Врахування майбутньої професійної орієнтації при організації дослідницької діяльності учнів поглиблює їхні знання з обраного фаху і, водночас, зацікавлює художнім твором., залучає до його уважного читання. У класах філологічного профілю інтерес школярів можуть викликати дослідження компаративного характеру: "Роль Григорія Сковороди в розвитку та збагаченні світового байкарства", "Розвиток традицій Мольєра у творах "Мартин Боруля" І Карпенка-Карого та "Мина Мазайло" М. Куліша", "Неоромантична традиція в драматургії Європи й України", "Магічний реалізм у літературах світу". Відомо, що на етапі презентації власних досліджень, коли учні виступають з доповідями, перед ними часто постають такі проблеми: як сформулювати ту чи іншу думку, щоб зробити її яснішою; як розподілити матеріал дослідження; як використати наявні факти й аргументи. Тому доцільно підготувати рекомендації доповідачам, які мають сприяти формуванню культури науково-дослідницької діяльності учнів. Наведу один із варіантів "Порад для тих, хто виступає з доповіддю":

- ✓ Доповідь має бути короткою та чіткою.
- ✓ Завдання доповідача переконати слухачів, довести свої головні твердження.
- ✓ Для вирішення поставленої мети добре подумайте над такими питаннями:
 - якою бачиться вам структура вашого виступу;
 - які думки та почуття хочете ви викликати у слухачів;
 - які прийоми (риторичні запитання, зіставлення фактів, інтонаційні засоби) залучення уваги слухачів ви використаєте у своїй промові;
- Які приклади з творів літератури чи інших видів мистецтв ви включите до свого виступу;
- Стежте за правильністю мовлення під час виступу, уникайте плеонізмів (мовленнєва надмірність), тавтологій (повторення спільнокоренових слів), невиправданого залучення вставних зворотів та речень, іншомовної лексики та фразеології, використання слів-паразитів, мовленнєвих штампів, кальок.

Такі рекомендації дають можливість школярам замислитися не тільки над змістом, але й над формою виступу.

При цьому вчитель має забезпечити розвиток дослідницьких умінь як властивостей особистостей, що визначають успіх у проблемно-пошуковій діяльності:

Д О С Л І Д Н И Ц Ь К І В М І Н Н Я	Усвідомлювати проблему і самостійно формулювати її
	Висувати гіпотези, асоціативно і критично мислити, переносити знання в нові нестандартні ситуації.
	Проводити спостереження над новим матеріалом.
	Усвідомлювати структуру власної пізнавальної діяльності (мету, план реалізації, перебіг здійснення плану, оцінювання результату)
	Виконувати мислені дії (аналізувати, порівнювати, систематизувати, класифікувати)
	Проводити лінгвістичний експеримент
	Самостійно розв'язувати нові пізнавальні завдання
	Встановлювати причинно – наслідкові зв'язки
	Робити припущення щодо способу розв'язування певної проблеми
	Спростувати хибні припущення і твердження

Слід зазначити, що допомагають організувати та проводити систематичну роботу гімназії щодо залучення учнів до науково дослідницької діяльності постійно діючі спецкурси та факультативи «Ділова українська мова», «Основи теорії літератури». Це зокрема, факультатив «Основи наукових досліджень» для учнів 10-11 класів (автор В.І.Тихоша). Тут юні лінгвісти оволодівають специфічними навичками і прийомами наукової праці, які виробилися в процесі розвитку науки, а підготовлена ними розвідка

відповідає всім вимогам, які висовують до роботи такого типу. Вона повинна бути відповідно оформлена. У ході її виконання учень не лише закріплює, а й розширює, систематизує знання, отриманні під час вивчення української мови та літератури, значно поглиблює їх в обраному напрямку дослідження.

Вся вищезазначена робота дала певні результати. Якісно зріс творчий рівень учнівських робіт, що відбулося у використанні оригінальних і нестандартних прийомів побудови усних і письмових висловлювань. Крім того, збільшилась кількість учнів, які бажають взяти участь у різноманітних творчих конкурсах. Також вони працюють у шкільній газеті «45», пишуть статті до пам'ятних дат, інформаційні замітки. Важливим досягненням є участь у написанні наукових робіт МАН з мовознавства.

Науково-дослідницька діяльність сприяла формуванню у дітей уміння співпрацювати, розвитку таких якостей особливості, як толерантність прагнення до демократичного діалогу. Тобто, учні на основі власного життєвого досвіду, враховуючи свої можливості, знаходять собі місце в соціумі, відчують себе частинкою в ньому, проявляють власне «Я», свої творчі здібності, активність, самостійність.

Література:

1. Голобородько В.В. Наукова робота учнів / В.В. Голобородько // Програма організації науково – дослідницької діяльності учнів / В.М.Гнедагієв. Х:В.Г. «Основа», 2006. – С. 205-208.
2. Оголовець А. Як писати наукову роботу з української мови / А. Оголовець // Дивослово, -1999 - №9.- С. 23-26
3. Реутова І. Самоосвітня діяльність особистості / І. Реутова // Завуч. – 2004. – №10. – С. 15-18
5. Трубочова С. Роль методів самостійного набуття знань в організації пізнавальної діяльності учнів / С. Трубочова // Рідна школа. – 2001. - № 1. – С. 39-42.
6. Фурсова А. Від літературної компетенції – до життєвої компетентності / А. Фурсова // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2005.- №5. - С.12-21.

Надійшла до редакції 12.03.2013 року